

کتاب‌شناسی تطبیقی و انتقادی موضوعی متون تألیفی و ترجمه‌ای دانش مدیریت آموزشی در ایران*

عادل مظلومی^۱، علی خلخالی^۲، زهره شکیبایی^۳
(دریافت: ۹۹/۵/۱۱ - پذیرش: ۹۹/۹/۴، نوع مقاله: مطالعه موردی)

چکیده

هدف مقاله حاضر بازشناسی روندهای مفهومی دانش مدیریت آموزشی در ایران بر مبنای بررسی وضعیت متون تولیدی در این دانش است. رویکرد روش‌شناختی این پژوهش، کیفی از نوع کتاب‌شناسی تطبیقی و انتقادی موضوعی بوده و جامعه پژوهش آن، کتاب‌های نمایه شده در کتابخانه ملی ایران، طی ۶۰ سال اخیر، با کلیدواژه‌های اصلی و مستقیم مدیریت آموزشی، رهبری آموزشی و مدیریت مدرسه تشکیل یافته است. پس از چهار مرحله غربال‌گری هدفمند، ۲۸ کتاب (۱۶ کتاب تألیفی و ۱۲ کتاب ترجمه‌ای)، برای نمونه پژوهش تفکیک شدند. سپس بر اساس سنت مطالعات کتاب‌شناسی، پس از خوانش و فیش‌برداری انتقادی از کتاب‌های نمونه، داده‌ها دسته‌بندی و تحلیل، و مفاهیم اصلی استخراج شده و نیز با استفاده از نظرات متخصصان، مفاهیم مرتباً اعتباریابی شدند. نتایج نشان دادند که در متون تألیفی، نوعی غلبه مطلق «مدیریت‌گرایی و سازمان‌گرایی انتزاعی» در رویکرد به دانش مدیریت آموزشی در ایران حاکم است؛ اما در متون ترجمه‌ای، دانش مدیریت آموزشی، به جهان واقعی «تربیت مدرسه‌ای» نزدیک‌تر شده است. همچنین طبق این نتایج در متون تألیفی مرتبط با دانش مدیریت آموزشی در ایران، به دلیل نبود چارچوب مفهومی منسجم‌کننده درون‌رشته‌ای، اعتبارزدایی و آشفتگی گسترده‌ای در این دانش رخ داده است.

کلیدواژه‌ها

دانش مدیریت آموزشی، کتاب‌شناسی تطبیقی و انتقادی موضوعی، متون تألیفی و ترجمه‌ای.

* این مقاله از رساله دکتری تخصصی عادل مظلومی (دانشگاه آزاد اسلامی واحد تنکابن) با عنوان «بررسی تطور تاریخی دانش مدیریت آموزشی در ایران براساس تحلیل متون علمی رشته»، با راهنمایی علی خلخالی و مشاوره زهره شکیبایی استخراج شده است.

۱. دانشجوی دکتری تخصصی رشته مدیریت آموزشی، دانشگاه آزاد اسلامی، واحد تنکابن، گروه مدیریت آموزشی، تنکابن، ایران.

۲. دانشیار، دانشگاه آزاد اسلامی، واحد تنکابن، گروه مدیریت آموزشی، تنکابن، ایران (khalkhali@yahoo.com) (نویسنده مسئول).

۳. استادیار، دانشگاه آزاد اسلامی واحد تنکابن، گروه مدیریت آموزشی، تنکابن، ایران.

Thematic Comparative and Critical Bibliography of Compilation and Translated Books in Educational Management Science in Iran*

Adel Mazloomi¹, Ali Khalkhali², Zohreh Shakibaei³

Abstract

A lot of the identity of any sciences depends on the texts it has produced in the past; but without a critical and integrated reading of these texts, it is not possible to get a clear picture of this identity, to avoid duplication and perversion, and to achieve synergy. The purpose of this paper was to identify the conceptual trends of educational management science in Iran, based on the survey of the production texts in this knowledge. The methodological approach of this research was a qualitative type of comparative and critical thematic bibliography. The research population was all the books indexed in the National Library of Iran during the last 60 years with the main and direct keywords of educational management, educational leadership and school management. After four stages of targeted screening, 28 books (16 authored books and 12 translated books) were singled out as research samples. Then, according to the tradition of bibliographic studies, after reading and critically taking notes from sample books, data, categorization and analysis, the main concepts were inferred. Concepts were also regularly validated using expert opinions. The results showed that in the written texts, a kind of absolute dominance of “management and abstract organization” in the approach to educational management knowledge in Iran has prevailed; but in translated texts, the science of educational management is closer to the real world of “schooling”. The findings also demonstrate that in the authorial texts related to educational management science in Iran, due to the lack of a coherent conceptual framework within the discipline, discrediting and confusion in this science have become commonly widespread.

Keywords

Educational Management, Thematic Comparative and Critical Bibliography, Compilation and Translated Books,

---

* This article is an excerpt from Adelmazloomi's doctoral dissertation

1. PhD Student in Educational Management, Tonekabon Branch, Islamic Azad University, Tonekabon, Iran
2. Associate Professor, Department of Educational Management, Tonekabon Branch, Islamic Azad University, Tonekabon, Iran (khalkhali_ali@yahoo.com)
3. Assistant Professor, Department of Educational Management, Tonekabon Branch, Islamic Azad University, Tonekabon, Iran

مقدمه

برخی از پژوهشگران تربیتی ایران معتقدند در این کشور، ارتباط نظام دار بین دانش تولیدی در حوزه علوم تربیتی به طور عام و نهاد رسمی آموزش و پرورش قطع شده است (فتحی و اجارگاه، ۱۳۹۷؛ نظری و همکاران، ۱۳۹۷). در عین حال، طبق پژوهش‌ها افزایش سطح کیفیت آموزش، تابعی از «کیفیت علوم تربیتی» به ویژه «دانش مدیریت آموزشی» است (آهنچیان، ۱۳۹۸: ۳۰؛ خلخالی و همکاران، ۱۳۸۹: ۶۸). لذا تمایل به بازسازی و دگرگونی بنیادی سیستم‌های آموزشی، در نبود و یا نابسندگی «دانش مدیریت آموزشی»، هم از جنبه نظری و هم عملی ابتر و ناموفق خواهد بود (خلخالی، ۱۳۹۴: ۳). همین گزاره بنیادی موجب شد تا از اوایل هزاره سوم، توجه به «دانش مدیریت آموزشی» توسعه یابد. در واقع، این توسعه توجه، به دلیل گسترش باور علمی، به «تأثیر کیفیت دانش مدیریت آموزشی بر نتایج و پیامدهای سیستم‌های آموزشی» است. طی سال‌های اخیر در بسیاری از نقاط جهان به طور رسمی تأکید شده است که همه سیستم‌های آموزشی برای ارائه بهترین شرایط تحصیلی، به رهبران و مدیران آموزشی مؤثر نیاز دارند و تربیت «مدیران آموزشی حرفه‌ای» که بتوانند مجموعه سیستم‌های آموزشی را در همه سطوح هدایت کنند، اجتناب‌ناپذیر است (Oplatka & Arar, 2017; Clarke & O'Donoghue, 2017)؛ اما در شرایط فعلی، رشته مدیریت آموزشی به دلیل وجود دیدگاه‌های متعارض و نبود توافق اجتناب‌ناپذیر بر سر ماهیت دقیق این دیسیپلین، برای ایفای نقش‌های تاریخی خود، با تردیدهای اساسی مواجه شده است (Bush, 2007).

بیان مسئله

در مجموع، دانش مدیریت آموزشی، از جمله علوم است که به نظر می‌رسد از لحاظ هویتی دارای اغتشاش مفهومی است که بخشی از آن به تلاش‌های نابسند در عرصه تولید دانش در این رشته مربوط است. در واقع، هنگام بازخوانی کتاب‌ها و مقاله‌های اندیشه‌ورزان و تربیت‌شدگان حیطه مدیریت آموزشی، به وضوح می‌توان این بحران هویتی را یافت (خلخالی، ۱۳۹۴)؛ بنابراین نمی‌توان انکار کرد که اغتشاش مفهومی و بحران هویتی دیسیپلین مدیریت آموزشی، منشأ اصلی قطع پیوندهای ارگانیک بین عمل و نظر تربیتی در ایران است. از آنجا که یکی از رویکردهای مهم در تحلیل هویت دیسیپلین‌ها، بازبینی وضعیت تولیدات مکتوب آن‌هاست، لذا، طی سال‌های اخیر، پژوهش‌های متعددی در سطوح جهانی

برای بررسی وضعیت دانش و تولیدات علمی رشته مدیریت آموزشی نیز گزارش شده است. در این خصوص، پژوهش‌هایی (Gunter & Ribbins, 2003; Oplatka, 2009; Walker et al., 2012; Hallinger & Chen 2015; Oplatka & Arar 2017; Hallinger & Kovačević 2019; Gumus et al., 2018؛ حسینقلی زاده و همکاران، ۱۳۹۵؛ رسته مقدم و همکاران، ۱۳۹۵) تلاش شده است تا با استفاده از روش‌های علم‌سنجی، کتاب‌سنجی و کتاب‌شناسی، تصویری از «روند تحولی دانش مدیریت آموزشی»، در بازه‌های زمانی و نیز حوزه‌های جغرافیایی مختلف نشان دهند (قربانی، ۱۳۹۰). کتاب‌شناسی معادل واژه انگلیسی بیلیوگرافی به معنی تشریح، تفسیر، توصیف و بررسی کتاب است. فرایند کتاب‌شناسی متنوع است. یکی از مؤثرترین انواع آن، کتاب‌شناسی انتقادی است که بر تلخیص، ارزیابی و نقد محتوای کتاب تأکید دارد. بر همین اساس، در پژوهش حاضر به کتاب‌شناسی تطبیقی و انتقادی موضوعی متون تألیفی و ترجمه‌ای دانش مدیریت آموزشی ایران پرداخته می‌شود. در واقع، هدف پژوهش حاضر پاسخ به این مسئله است که: دانش مدیریت آموزشی در ایران، بر اساس تحلیل کتاب‌شناسانه متون علمی این دانش، بر کدام مفاهیم محوری متمرکز شده است؟

مبانی نظری پژوهش

یک نوع‌شناسی از فراروایت‌ها در مدیریت آموزشی نشان می‌دهد که این دانش از لحاظ مفهومی، از یک سو ریشه در اسطوره‌ها دارد و از سوی دیگر، امروزه، گروه‌های ذی‌نفع متعدد از آن توقعات متنوعی دارند که به نوبه خود سبب پیچیدگی و حرفه‌ای‌تر شدن روزافزون این رشته علمی شده است (English, 2006). این پیچیدگی در حال گسترش، ضرورت بازخوانی مستمر و نظام‌مند محتواهای تولیدی این دانش را اجتناب‌ناپذیر کرده است؛ در نتیجه، پژوهشگران را به انجام دادن فراتحلیل‌های گسترده بر روی متون تولیدی در این دانش سوق داده است. اوپلاتکا (Oplatka, 2009) در تحلیل تاریخی مدیریت آموزشی به عنوان یک حوزه علمی، تاریخ این رشته را به هفت دوره «هویت‌ها و مرزها»، «پایه‌ریزی و توسعه مدیریت آموزشی به عنوان حوزه‌ای مطالعاتی»، «نهادینه‌شدن علمی»، «گسترش معرفت‌شناسی»، «انفجار دانش»، «رهبری» و «پویایی‌ها» تقسیم کرده است. وی تاریخ مدیریت آموزشی از منظر کتب درسی، در فاصله بین سال‌های ۱۸۲۰ تا کنون را در شش دوره: از ایدئال به ایدئولوژی، از ایدئولوژی به حکمت صنعت‌گرا، از عقل سلیم به مفهوم، از بازگشت به واقعیت‌گرایی، از هنر به علم و گریز، از نظریه به یک دوره اصلاحات، بازشناسی نموده است.

رسته مقدم و همکارانش (۱۳۹۵) با هدف تأملی بر برون‌دادهای دانش مدیریت آموزشی در سیر تطور تاریخی آن، از مجرای کنکاش در مقاله‌های خارجی این حوزه در فاصله بین سال‌های ۱۹۷۰ تا ۲۰۱۲ با رویکردی تاریخ‌نگاشتی، چهار اقلیم دانش مدیریت آموزشی را بازشناسی کرده‌اند تا بینش دقیق‌تری از این حوزه حاصل شود: اولین اقلیم، معادل مفهوم «رهبری آموزشی» و ارتباط آن با عملکرد مدرسه و دانش آموزان با محوریت نقش مدیران در اثربخشی مدرسه؛ دومین اقلیم، دانش با تمرکز بر سنتز پژوهی و مدل‌سازی «اثربخشی مدرسه»؛ سومین اقلیم، توجه به مفهوم «رهبری توزیعی و رهبری اشتراکی» در تیم‌ها و چهارمین اقلیم، در برگیرنده مفاهیم متنوع و مرتبط با سازمان آموزشی، سیاست‌گذاری آموزشی، جو و اندازه سازمانی، ترک تحصیل دانش‌آموزان، محیط سازمان‌های آموزشی و فناوری‌های نوین در کلاس است.

پیش‌ترها اریکسون (Erickson, 1979) گزارش کرده بود که بیشتر استادان، درگیر دامنه گسترده‌ای از پدیده‌های سازمانی در مقایسه با مدیران بودند. به‌طور خاص، نفوذ نظریه‌های متفاوت به گفتمان حوزه، از اوایل دهه ۱۹۸۰ آغاز و مدیریت آموزشی به منزله علم سیاست، هنر، فلسفه اخلاق و عمل مراقبت و این قبیل شناخته شد. گریفتز (Griffiths, 1997) ادعا کرد که پیشرفت در مدیریت آموزشی با استقبال از ایده‌ها و روش‌های متفاوت تحقق خواهد یافت و بر این باور بود که مدیریت آموزشی از جو باز در مقابل تمام وضعیت‌ها و احتمالات سود خواهد برد. نهایتاً این که سازمان‌ها پدیده‌هایی پیچیده هستند و طبعاً باید از چندین دیدگاه مورد مطالعه قرار گیرند.

کاپر (Capper, 1993)، «کثرت‌گرایی نظریه‌ای مدیریت آموزشی» را به ویژگی‌های جامعه کثرت‌گرا مرتبط می‌داند. از نظر او، رویکردی که کارکردگرایی ساختاری، تفسیرگرایی، نظریه انتقادی فراساختارگرایی فمینیسم را به کار گیرد، می‌تواند برای حوزه مدیریت آموزشی مفید باشد؛ زیرا کاستی‌های هر پارادایم با پارادایم‌های دیگر بهبود می‌یابد. کلارک و اودونوگو (Clarke & O'Donoghue, 2017) در مقاله‌ای تفکیک‌ناپذیری روابط «رهبری آموزشی» و «بافت آموزشی» را برجسته کردند.

پیشینه پژوهش

بریجز (Bridges, 1982)، در مقاله‌ای، با استفاده از ۳۲۲ گزارش تحقیقی از دو منبع اصلی پایان‌نامه‌ها و مجلات منتشر شده در حیطه مدیریت آموزشی، مفهوم «مدیریت مدرسه» را

بررسی کرد و در نتیجه مشخص گردید که نقشه‌های روش‌شناختی و مفهومی می‌توانند این مطالعات را برجسته کنند و وسیله‌ای برای شناسایی رویکردهای تأکیدشده و شکاف‌های اساسی در تحقیقات دربارهٔ مدیران مدارس به کار روند؛ البته وی معتقد است در گزارش امریکایی از مدیریت آموزشی، در بازهٔ سال‌های ۱۸۷۵-۱۹۰۰، ابتدا در مقیاس «مدیریت کلاس درس» مطرح بود، اما از سال ۱۹۰۱ و پس از آن، مفهوم «مدیریت عمومی» بیشتر مد نظر قرار گرفت (Bridges, 1982).

در همین چارچوب، هالینجر و کوواسویچ (Hallinger & Kovačević, 2019)، با هدف نقشه‌برداری مبانی دانش مدیریت و رهبری آموزشی، در یک تحلیل کتاب‌شناختی طولی (۱۹۶۰-۲۰۱۸)، مکاتب فکری «رهبری برای یادگیری»، «تغییر پیشرو»، «معلمان پیشرو»، «اثربخشی مدرسه» و «بهبود مدرسه» را برای این دانش‌شناسایی کردند؛ همچنین تحول گسترده‌ای در ساختار فکری دانش مدیریت آموزشی، از تمرکز بر «اداره کردن» تا تغییر نسل به پذیرش هویت «رهبری برای یادگیری» نقشه‌برداری کردند. این تغییر پارادایم نه تنها تمرکز تحقیقات را، بلکه «هویت رهبری و مدیریت آموزشی» را به‌عنوان رشته‌ای مطالعاتی تغییر داده است.

گوموس و همکارانش (Gumus et al., 2018) در یک تجزیه و تحلیل کتاب‌شناختی مبتنی بر تحلیل محتوا، به بررسی منظم روند مطالعات طولی بر «مدل‌های رهبری در پژوهش آموزشی» از سال ۱۹۸۰-۲۰۱۴ با هدف کشف «مدل‌های مختلف رهبری در آموزش» پرداختند. نتایج این تحلیل نشان داد که با گذشت زمان، علائق پژوهشگران از «مدل‌های رهبری توزیع‌شده»، «رهبری آموزشی»، «رهبری معلمان» و «رهبری تحول‌آفرین» تغییر یافته است و همچنین مشخص شد که این تحقیقات، به‌طور فزاینده‌ای بر متغیرهای «تأثیر رهبران بر رفتارها»، «شرایط سازمانی» و «پیشرفت دانش‌آموزان» متمرکز بودند.

اوپلاتکا و آرار (Oplatka & Arar, 2017) در تحقیقی در مورد رهبری و مدیریت آموزشی در جهان عرب از دههٔ ۱۹۹۰ به بعد، به جمع‌آوری، مستندسازی، بررسی و تجزیه و تحلیل نظام‌مند انتقادی تاریخی پژوهش‌های رهبری آموزشی در کشورهای عربی پرداختند. نتایج این پژوهش نشان داد که اکثریت تحقیقات بر رهبری آموزشی عربی، یا مشخص کردن «الگوهای سبک‌ها و جهت‌گیری‌های رهبری» و موانعی که رهبران آموزش و پرورش این جوامع در استفاده از مدل‌های رهبری با سرچشمه‌های غربی با آن مواجه هستند، متمرکز شده‌اند.

هالینجر و کوواسویچ (Hallinger & Kovačević, 2019) در تحقیقی به نام «بررسی کتاب‌شناختی پژوهش در زمینه ادبیات مدیریت آموزشی طی سال‌های ۱۹۶۰ تا ۲۰۱۸»، برای درک تکامل تحقیقات در مدیریت آموزشی به مطالعه نظام‌مند پرداختند و در یافته‌هایشان نشان دادند که تغییر پارادایم از «مدیریت مدرسه» به «رهبری مدرسه» در طول شش دهه است. هالینجر و کولوفاس (Hallinger & Kulophas, 2019) در تجزیه و تحلیل کتاب‌شناختی، دانش در حال تحول «یادگیری حرفه‌ای رهبری و معلمان» را بررسی کرده، سه مکتب فکری با بنیان‌های دانشی، شامل «رهبری معلمان از جوامع یادگیری حرفه‌ای»، «رهبری مدیران مدارس برای یادگیری معلمان» و «رهبری مشترک برای یادگیری معلمان» را بازشناسی کردند. این بررسی نشان داد که همچنان بررسی‌های اساسی در زمینه تحقیقات مربوط به این مکاتب فکری ضروری است. اگرچه مرور این ادبیات پژوهشی، به نبود تعادل جغرافیایی به نفع محققان انگلیسی، امریکایی و اروپایی اشاره دارد، اما روند افزایش مشارکت سایر مناطق جهان به وضوح مشاهده می‌شود که لازم است مورد حمایت قرار گیرد.

گونتر و ریبینز (Gunter & Ribbins, 2003) در دانشگاه بیرمنگام طی پژوهشی به ترسیم نقشه‌ها و مطالعات نقشه‌برداری رشته رهبری آموزشی، پرداختند. به‌زعم آنان، حوزه رهبری آموزشی چندمنظوره است و پژوهشگران آن نیز درون شبکه‌هایی قرار دارند که به نهادها و بخش‌ها متصل می‌شوند؛ لذا با ترسیم روند تحولات این رشته پویا، شش نوع شناسی به‌هم پیوسته، شامل تولیدکنندگان، موقعیت‌ها، جوامع، روش‌ها، فرایندها و دیدگاه‌ها قابل بازشناسی است. نیز این محققان استدلال کرده‌اند که این نوع شناسی، به افراد درگیر این امکان را می‌دهد تا توضیحات و تفاهم‌های متقابل بین تحقیق، نظریه‌پردازی و عمل را در محیط‌های آموزشی تولید کنند.

واکر و همکارانش (Walker et al., 2012) وضعیت پژوهش‌های مدیریت آموزشی در چین را مطالعه کردند که طی سال‌های ۱۹۹۸ و ۲۰۰۸ به زبان انگلیسی و چینی منتشر شده‌اند. آنان نگرانی خود را در مورد چارچوب‌های وارداتی و تأثیرات محتوایی آن‌ها بر تحقیقات بومی و متنی مفهوم‌سازی کردند.

هالینجر (Hallinger, 2014) پژوهش‌های رهبری آموزشی را از منظر روش‌شناسی بررسی کرد. یافته‌های این پژوهش تأکید دارد که مطالعات رهبری و مدیریت آموزشی، ضعف‌های روش‌شناسی متعددی داشته، از این منظر، رشته مدیریت آموزشی نیازمند غنی‌سازی روش‌شناختی است.

هالینجر و واکر (Hallinger & Walker, 20015) در یک سنتز پژوهی، یافته‌های پنج مرور سیستماتیک در مورد رهبری مدارس در شرق آسیا را بررسی کردند. هدف این تحلیل، شناسایی هم‌پوشی‌های پژوهش‌های مدیریت آموزشی با مصوبات قانونی مربوط به رهبری مدارس در کشورهایی بود که از رشد سریعی در سطح جهانی برخوردار بودند و یافته‌های مذکور سه الگوی محتوایی در این پنج مطالعه شامل «نفوذ بر مدیریت مدارس»، «فعالیت‌های رهبری آموزشی» و «توسعه مدیران مدارس» را نمایان ساخت.

هالینجر (Hallinger, 2011) نیز در یک پژوهش مروری به بررسی وضعیت سه دهه رساله‌های دکترای مدیریت آموزشی، با هدف بررسی تحولات روش‌شناختی در مطالعات رهبری آموزشی، پرداخت. یافته‌های آن نشان می‌دهند که هرچند علاقه به رشته رهبری آموزشی در بین نظریه‌پردازان و مجریان در طول دوره مورد مطالعه گسترش یافته است، چارچوب‌های مفهومی و روش‌های به کار رفته از سوی دانشجویان دکترای این رشته، در کل، برای بسط مبانی نظری و دانش عملی در مدیریت و رهبری آموزشی ناکافی است. شیوه‌های استنادی این رساله‌ها نیز مؤید این ضعف روش‌شناسانه بوده است.

حسینقلی زاده و همکارانش (۱۳۹۵) در پژوهش «سیر تاریخی اندیشه‌های مدیریت آموزشی را با نگاهی به تجربه‌های بین‌المللی» بررسی کردند که نشان داد رویکردهای نو ظهور، مانند نظریه انتقادی، فمینیسم و پست‌مدرنیسم، آنچه مبانی دانش مدیریت آموزشی قلمداد می‌شود مورد سؤال قرار داده و از این طریق احتمال دستیابی به وحدت نظری را تضعیف کرده‌اند.

صمدزاده (۱۳۹۲) در «بررسی وضعیت مدیریت آموزشی در ایران را از دیدگاه اعضای هیئت علمی دانشگاه آزاد اسلامی» بررسی کرد که نتایج آن بیانگر پیچیدگی این حوزه و وجود مشکلات متعدد در ابعاد مختلف است. بیشتر مشکلات مربوط به پژوهش‌های این حوزه است که در مبانی علمی این رشته، حرفه‌ای‌گری و وقایع سیاسی، اجتماعی خودنمایی می‌کند.

رعدی افسوران و نصر (۱۳۹۵) در «بررسی تطبیقی ترجیحات روش‌شناختی پژوهشگران حوزه مدیریت آموزشی در ایران و غرب» نشان می‌دهند که در ایران روش غالب، پیمایشی و همبستگی است؛ اما در غرب، روش‌های برخاسته از راهبرد کیفی و ترکیبی بسامد بیشتری دارند. در حیطه ابزار هم در ایران، تعداد زیادی از مقالات، با استفاده از پرسش‌نامه انجام شده است، در حالی که پژوهشگران غربی عموماً از ابزارهای ترکیبی استفاده کرده‌اند.

عبدالهی و همکارانش (۱۳۹۴) در پژوهشی، کیفیت فرایندهای رشته مدیریت آموزشی را بررسی کردند و نتیجه گرفتند که کیفیت فرایندهای رشته مدیریت آموزشی در ایران در سطح نسبتاً مطلوب قرار دارد؛ در حالی که پاکدامن و همکارانش (۱۳۹۹) در مطالعه‌ای کیفی، ضمن بررسی تحولات رشته مدیریت آموزشی در ایران، بر ضعف در ساختار، محتوا و روش‌های این رشته تأکید کرده‌اند.

مطابق روندهای گزارش شده به نظر می‌رسد از زمان ظهور اولیه دانش مدیریت آموزشی، به منزله حوزه مطالعاتی، مفاهیم کانونی آن به طور مستمر در حال دگرگونی است؛ برای نمونه در بازه سال‌های ۱۸۷۵ تا ۱۹۰۰ میلادی، مفهوم «مدیریت کلاس درس» مطرح بود، اما در ۱۹۰۱ و تا مدتی پس از آن، «مدیریت عمومی» در اولویت مفهومی دانش مدیریت آموزشی قرار گرفت. همچنین مفاهیمی مانند خط‌مشی و سیاست‌گذاری عمومی، تصمیم‌گیری‌های اداری، انگیزه، بوروکراسی، ساختار سازمانی، جو سازمانی و رهبری آموزشی، طی دهه‌های ۱۹۶۰ تا کنون، سازه‌های کانونی این دانش بوده‌اند. در مجموع، مدیریت آموزشی دارای طیف وسیعی از مفاهیم مرتبط بوده، گسترده‌گی، کثرت و تنوع موجود در آن قابل تأمل است. چنین گسترده‌گی و تنوع در قلمرو مدیریت آموزشی، از یک سو، وسعت موضوعات قابل مطالعه این رشته را نشان می‌دهد و از سوی دیگر، به سبب تمرکز نداشتن آن بر مفاهیم تخصصی ویژه آن است (محسنی، ۱۳۹۸)؛ اما گزارشی درخصوص وضعیت «دانش مدیریت آموزشی در ایران» به‌ویژه با تمرکز بر تحولات مفهومی، مشاهده نشد. لذا مقاله حاضر تلاش دارد تا بر مبنای کتاب‌شناسی تطبیقی و انتقادی موضوعی، روایتی تاریخی تحلیلی از روند تحولات مفهومی دانش مدیریت آموزشی در ایران را بازایی کند.

روش پژوهش

هدف پژوهش حاضر، بررسی وضعیت دانش مدیریت آموزشی ایران است؛ نیز پژوهشی کیفی و از نوع مطالعات کتاب‌شناسی است. پژوهش‌های کتاب‌شناسی هرچند از لحاظ تنوع روش‌شناسی با چالش‌های متعددی مواجه‌اند، اما رویکردهای کیفی، امروزه بیشتر مورد توجه است (مختارپور و حیدری، ۱۳۹۶؛ عبدی و همکاران، ۱۳۹۲). لذا در این پژوهش نیز از کتاب‌شناسی انتقادی در متن رویکردهای کیفی استفاده شد. این نوع کتاب‌شناسی به معنای علمی، با کتاب‌شناسی تحلیلی و تاریخی مترادف است و از طریق کاوش متنی گزاره‌ها و

مفاهیم تألیفات، امکان تشخیص هویت مفهومی و موضوعی کتاب‌ها میسر می‌گردد. جامعه پژوهش نیز، شامل همه کتاب‌های تألیفی و ترجمه‌ای دانش مدیریت آموزشی ثبت شده در سازمان اسناد و کتابخانه ملی ایران، طی یک‌صد سال اخیر است؛ برای گزینش نمونه‌ها از روش نمونه‌گیری هدفمند طی چهار مرحله غربالگری استفاده شد: در جست‌وجوی اولیه با استفاده از موتور جست‌وجوگر مستقر در پایگاه اطلاعاتی کتاب‌شناسی ملی ایران، با کلید واژه‌های «مدیریت آموزشی»، «رهبری آموزشی» و نیز «مدیریت مدرسه»، حدود ۴ هزار و ۸۸۵ سند شناسایی شد. در مرحله دوم، از آنجا که فرایند جست‌وجوهای پیشرفته موجود در سامانه سازمان اسناد و کتابخانه ملی ایران فاقد دقت کافی بود، به طور دستی، همه این اسناد بازبینی شدند و مواردی که از نوع قوانین، مقررات، راهنما و یا آزمون بودند حذف گردیدند؛ در این مرحله، ۴۲۷ سند باقی ماند. در مرحله سوم با حذف اسنادی که به‌رغم هم‌پوشی‌های واژگانی، مستقیماً به «مدیریت آموزشی» و یا چاپ‌های مکرر مربوط نبودند، ۲۱۶ سند باقی ماند. در مرحله نهایی، با استفاده از یک فهرست (جدول ۱) و بر مبنای اجماع سه تن از صاحب‌نظران دانش مدیریت آموزشی، از بین فهرست مرحله سوم، ۱۶ کتاب تألیفی و ۱۲ کتاب ترجمه‌ای، به‌منزله نمونه نهایی گزینش شدند (جدول ۲ و ۳). نیز بخشی از این کتاب‌ها، منتخب شورای بررسی متون و کتب علوم انسانی پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی هم بودند.

جدول ۱ فهرست گزینش کتاب‌های نمونه به وسیله صاحب‌نظران مشارکت‌کننده در این پژوهش

شاخص‌ها	اعتبار نویسنده/مترجم	اعتبار ناشر	استقبال جامعه علمی	پراکندگی جغرافیایی	تمرکز بر دانش مدیریت آموزشی	تکراری نبودن
امتیاز	۵-۱	۵-۱	۵-۱	۵-۱	۵-۱	۵-۱

جدول ۲ فهرست کتاب‌های تألیفی در قلمرو دانش مدیریت آموزشی (نمونه نهایی)

۱. سازمان فرهنگ و رهبری آن (طوسی، ۱۳۴۲).
۲. آشنایی با کاربرد روش سیستم‌ها در مدیریت آموزشی (نائلی، ۱۳۵۶).
۳. مقدمات مدیریت آموزشی (علاقه‌بند، ۱۳۵۷).
۴. اصول مدیریت آموزشی (علاقه‌بند، ۱۳۷۰).
۵. مدیریت آموزشی و آموزشگاهی (بهرنگی، ۱۳۷۱).
۶. رهبری و مدیریت آموزشی (میرکمالی، ۱۳۷۳).
۷. مدیریت آموزشی (شیرازی، ۱۳۷۳).

ادامه جدول ۲

۸. مدیریت آموزشی (مرادمند، ۱۳۷۵).
۹. کلیات مدیریت آموزشی (سید عباس زاده، ۱۳۸۰).
۱۰. نواندیشی در مدیریت آموزشی (مقدمات و اصول) (اهری، ۱۳۸۵).
۱۱. مبانی نظری و اصول مدیریت آموزشی با نگرش نوین (سلیمی و همکاران، ۱۳۸۶).
۱۲. مدیریت آموزشی (موسوی و همکاران، ۱۳۸۸).
۱۳. مدیریت آموزشی، تحقیق، تئوری و عمل (شیرازی، ۱۳۹۲).
۱۴. مدیریت آموزشی تعمیم یافته: (بازخوانی و بازسازی نقش رشته) (خلخالی، ۱۳۹۴).
۱۵. مبانی و اصول مدیریت آموزشی (شمس، ۱۳۹۶).
۱۶. مقدمه‌ای بر مدیریت آموزشی (آهنچیان، ۱۳۹۸).

جدول ۳ فهرست کتاب‌های ترجمه‌ای در قلمرو دانش مدیریت آموزشی (نمونه نهایی)

۱. مدیریت و رهبری آموزشی (وایلز، ترجمه محمد علی طوسی، ۱۳۶۶).
۲. مدیریت مدارس: مبانی، تئوری‌ها (لی فام و هووئه، ترجمه محمد علی نائلی، ۱۳۶۳).
۳. مدیریت آموزشی و رفتار سازمانی (هنسن، ترجمه محمد علی نائلی، ۱۳۶۴).
۴. مدیریت آموزشی، تئوری، تحقیق و عمل (هوی و میسکل، ترجمه میر محمد سید عباس زاده، ۱۳۷۰).
۵. مبانی نظری و اصول مدیریت آموزشی: مفاهیم و عمل (اورنستین و لانتبرگ، ترجمه محمد علی فرنیاء، ۱۳۸۵).
۶. چالش‌های مدیریت آموزشی (باقری، ترجمه علی اکبر امین بیدختی، ۱۳۸۷).
۷. تئوری‌های رهبری و مدیریت آموزشی (بوش، ترجمه محمد حسنی و همکاران، ۱۳۹۱).
۸. رهبری و مدیریت آموزشی (کلمن و گلور، ترجمه حسن فلاوندی و نرگس سکوتی، ۱۳۹۲).
۹. رهبری و مدیریت آموزشی (میدلوود و بوش، ترجمه محمدرضا آهنچیان و منصوره عتیقی، ۱۳۹۳).
۱۰. تحقیق و تفکر در نظریه مدیریت آموزشی (استایلز جانستون و کمپ بیگی، ترجمه محمد میر کمالی، ۱۳۹۶).
۱۱. تاریخ مدیریت آموزشی از منظر کتب درسی (گلاس و میسن، ترجمه ناصر شیربگی، ۱۳۹۷).
۱۲. تحلیل تاریخی مدیریت آموزشی به‌عنوان یک حوزه علمی (اوپلاتکا، ترجمه ناصر شیربگی، ۱۳۹۷).

برای تحلیل داده‌ها، از روش کتاب‌شناسی انتقادی استفاده شد. البته هرچند در این نوع کتاب‌شناسی، هم‌زمان ویژگی‌های طبیعی، متنی و محتوایی کتاب‌ها می‌تواند از سوی تجربه کتاب‌شناس و متخصص موضوعی، با دقت بررسی، توصیف، معرفی، تحلیل و نقد شود، در اینجا فقط «تحلیل تطبیقی و انتقادی موضوعی» مدنظر قرار گرفت؛ ضمن آن که با استفاده از توافق مطلق سه صاحب نظر مدیریت آموزشی که در این پژوهش مشارکت داشتند، و بر مبنای یک فهرست (جدول ۴) استنتاج‌ها به طور مرتب اعتباریابی شدند.

جدول ۴ فهرست اعتبارسنجی استنتاج‌ها			
شاخص‌ها	نظر داور یکم	نظر داور دوم	نظر داور سوم
معرفی اجمالی کتاب			
مفاهیم محوری استنتاجی از کتاب (غیر از مفاهیم مشترک و تکراری)			
مفاهیم حاشیه‌ای استنتاجی کتاب			
استنتاج مفهوم محوری شکل‌دهنده محتوای کتاب			

یافته‌های پژوهش

بر اساس سنت مطالعات کتاب‌شناسی، پس از خوانش انتقادی کتاب‌های نمونه که در بازه زمانی حدوداً شصت ساله بازبایی شده بودند، داده‌ها استخراج شدند و بر این اساس پرسش پژوهش مورد تحلیل قرار گرفت. البته فرایند تعدیل و اصلاح استنتاج‌ها و چارچوب‌های برساختی و نیز اعتبارسنجی یافته‌ها مبتنی بر اجماع صاحب‌نظران تا پایان تحقیق همچنان ادامه داشت. برای تحلیل این پرسش اصلی که «دانش مدیریت آموزشی» در ایران بر اساس تحلیل متون علمی رشته، حول کدام مفاهیم محوری متمرکز شده است؟ فرایند استنتاج موضوعات محوری، در مورد همه کتاب‌های نمونه انجام شد؛ به طوری که نتایج آن در جداول ۵ و ۶ گزارش شده است.

یافته‌های کتاب‌شناسی نشان می‌دهند که نخستین کتاب تألیفی - سازمان فرهنگ رهبری (طوسی، ۱۳۴۲) - در حوزه مطالعاتی مدیریت آموزشی در اوایل دهه ۴۰ شمسی تألیف شد؛ نویسنده در تألیف این کتاب، به نظریه پردازان و نظریه‌هایی استناد می‌کند که همگی با «ساختارهای بوروکراتیک» مرتبط بودند. در زیر این سازه اصلی، مفاهیمی مانند اصول سازمان اداری، تصمیم‌گیری در سازمان، تصمیم‌گیری مدیریت در سازمان‌ها، اداره امور سازمان‌ها، مرکزیت و نامرکزیت سازمان‌ها دارای بسامد قابل توجهی هستند. نکته جالب این که در این کتاب به جای واژه معاصر «آموزش و پرورش»، از واژه «فرهنگ» استفاده شد؛ یعنی از منظر جامعه علمی آن دهه، هنوز واژه «فرهنگ» برای نام‌گذاری سیستم‌های آموزشی ارجحیت داشت. در واقع، ترجمه امروزی عنوان این کتاب، «سازمان آموزش و پرورش و رهبری آن» و «رهبری سازمان فرهنگ» معادل «مدیریت آموزشی» است. در این کتاب نویسنده در نقش یک «طراح سازمانی» می‌کوشد تا بر مبنای نظریه بوروکراسی، ساختار سازمانی جدیدی برای اداره نهاد رسمی آموزش و پرورش پیشنهاد کند.

جدول ۵ مفاهیم محوری کتاب‌های تألیفی در قلمرو دانش مدیریت آموزشی در ایران

عنوان کتاب	مفهوم محوری استنتاجی
سازمان فرهنگ و رهبری آن (طوسی، ۱۳۴۲).	مدیریت آموزشی در چارچوب بوروکراسی
آشنایی با کاربرد روش سیستم‌ها در مدیریت آموزشی (ناتلی، ۱۳۵۶).	مدیریت آموزشی در چارچوب سیستم اجتماعی
مقدمات مدیریت آموزشی (علاقه‌بند، ۱۳۵۷).	مدیریت آموزشی در چارچوب مدیریت عمومی
اصول مدیریت آموزشی (علاقه‌بند، ۱۳۷۰).	مدیریت آموزشی در چارچوب علوم رفتاری
مدیریت آموزشی و آموزشگاهی (بهرنگی، ۱۳۷۱).	مدیریت آموزشی در چارچوب اداره کلاس درس
رهبری و مدیریت آموزشی (میرکمالی، ۱۳۷۳).	مدیریت آموزشی در چارچوب روابط انسانی
مدیریت آموزشی (شیرازی، ۱۳۷۳).	مدیریت آموزشی در چارچوب بالندگی سازمانی
مدیریت آموزشی (مرادمنند، ۱۳۷۵).	مدیریت آموزشی در چارچوب مدیریت اداری
کلیات مدیریت آموزشی (سیدعباس‌زاده، ۱۳۸۰).	مدیریت آموزشی در چارچوب رفتار سازمانی
نواندیشی در مدیریت آموزشی (اهری، ۱۳۸۵).	مدیریت آموزشی در چارچوب مدیریت عمومی
مبانی نظری و اصول مدیریت آموزشی با نگرش نوین (سلیمی و همکاران، ۱۳۸۶).	مدیریت آموزشی در چارچوب نظریه سازمان
مدیریت آموزشی (موسوی و همکاران، ۱۳۸۸).	مدیریت آموزشی در چارچوب اصول مدیریت
مدیریت آموزشی، تحقیق، تئوری و عمل (شیرازی، ۱۳۹۲).	مدیریت آموزشی در چارچوب توسعه سازمانی
مدیریت آموزشی تعمیم‌یافته (خلخالی، ۱۳۹۴).	مدیریت آموزشی در چارچوب دیسیپلین مستقل
مبانی و اصول مدیریت آموزشی (شمس، ۱۳۹۶).	مدیریت آموزشی در چارچوب روابط انسانی
مقدمه‌ای بر مدیریت آموزشی (آهنچیان، ۱۳۹۸).	مدیریت آموزشی در چارچوب دیسیپلین مستقل

جدول ۶ مفاهیم محوری کتاب‌های ترجمه‌ای در قلمرو دانش مدیریت آموزشی

عنوان کتاب	مفهوم محوری استنتاجی
مدیریت و رهبری آموزشی (وایلز، ترجمه محمدعلی طوسی، ۱۳۶۶).	مدیریت آموزشی در چارچوب رهبری مدرسه
مدیریت مدارس: مبانی، تئوری‌ها (لی فام و هووئه، ترجمه محمدعلی نائلی، ۱۳۶۳).	مدیریت آموزشی در چارچوب مدیریت مدرسه
مدیریت آموزشی و رفتار سازمانی (هنس، ترجمه علی نائلی، ۱۳۶۴).	مدیریت آموزشی در چارچوب رفتار سازمانی در مدرسه
مدیریت آموزشی، تئوری، تحقیق و عمل (هوی و میسکل، ترجمه میرمحمد سیدعباس‌زاده، ۱۳۷۰).	مدیریت آموزشی در چارچوب بوروکراسی مدرسه‌ای
مبانی نظری و اصول مدیریت آموزشی: مفاهیم و عمل (اورنستن و لاتنبرگ، ترجمه محمدعلی فرینه، ۱۳۸۵).	مدیریت آموزشی در چارچوب اداره سیستم مدرسه‌ای
چالش‌های مدیریت آموزشی (باقری، ترجمه علی اکبر امین بیدخنی، ۱۳۸۷).	مدیریت آموزشی در چارچوب رهبری نهادهای آموزشی
تئوری‌های رهبری و مدیریت آموزشی (بوش، ترجمه محمد حسنی و همکاران، ۱۳۹۱).	مدیریت آموزشی در چارچوب رهبری آموزشی
رهبری و مدیریت آموزشی (کلمن و گلور، ترجمه حسن فلاوندی و نرگس سکوتی، ۱۳۹۲).	مدیریت آموزشی در چارچوب رهبری جامعه
رهبری و مدیریت آموزشی (میدلوود و بوش، ترجمه محمدرضا آهنچیان و منصوره عتیقی، ۱۳۹۳).	مدیریت آموزشی در چارچوب مدیریت منابع انسانی
تحقیق و تفکر در نظریه مدیریت آموزشی (استایلز جانستون و کمپ بیگی، ترجمه محمدمیر کمالی، ۱۳۹۶).	مدیریت آموزشی در چارچوب نظریه اجتماعی سیاسی
تاریخ مدیریت آموزشی از منظر کتب درسی (گلاس و میسن، ترجمه ناصر شیربیگی، ۱۳۹۷).	مدیریت آموزشی در چارچوب دیسیپلین مستقل
تحلیل تاریخی مدیریت آموزشی به‌عنوان یک حوزه علمی (اوپلانکا، ترجمه ناصر شیربیگی، ۱۳۹۷).	مدیریت آموزشی در چارچوب حوزه مطالعاتی مستقل

اما نخستین کتاب ترجمه‌شده در «حوزه مطالعاتی مدیریت آموزشی در ایران»، مدیریت و رهبری آموزشی (وایلز، ۱۳۶۶)، دارای رویکرد به «سوپروایزری مدرسه و کلاس درس» نبود؛ هرچند مترجم، معادل «سوپروایزری» را «رهبری» انتخاب کرد که گزینش مناسبی نبود. در این کتاب بسامد مفاهیمی مانند «رهبری آموزشی، روحیه، مهارت در روابط انسانی، هماهنگی، پرورش گروه، هیئت آموزشی مدرسه، امور معلمان، نظارت و

راهنمایی‌های تعلیماتی و ارزشیابی» با تأکید مستقیم بر «بافت مدرسه‌ای» کاملاً برجسته شده است. در واقع، بر اساس تحلیل کتاب‌شناسی داده‌ها از نوع تطبیقی و انتقادی موضوعی، می‌توان دریافت که در قلمرو دانش مدیریت آموزشی، نخستین متن تألیفی با محوریت مضمون «بوروکراسی» و نخستین متن ترجمه‌ای بر مضمون «سوپروایزری مدرسه‌ای» سامان یافتند. این فرایند استنتاج در مورد همه کتاب‌های منتخب انجام شد. برای دریافت تصویری دقیق‌تر از وضعیت دانش مدیریت آموزشی در ایران، خلاصه تطبیقی یافته‌ها در جدول ۶ نمایش داده شده است.

جدول ۷ چارچوب‌های غالب دانش مدیریت آموزشی در ایران

نوع سند	مفاهیم محوری سازنده دانش مدیریت آموزشی در ایران
کتاب‌های تألیفی	بوروکراسی، سیستم اجتماعی، مدیریت عمومی، علوم رفتاری، مدیریت علمی، روابط انسانی، بالندگی سازمانی، مدیریت اداری، رفتار سازمانی، نظریه سازمان، توسعه سازمانی، دیسپلین مستقل.
کتاب‌های ترجمه‌ای	سوپروایزری مدرسه‌ای، رهبری مدرسه، مدیریت مدرسه، رفتار سازمانی در مدرسه، بوروکراسی مدرسه‌ای، اداره سیستم مدرسه‌ای، رهبری نهادهای آموزشی، رهبری آموزشی، رهبری جامعه، مدیریت منابع انسانی، نظریه اجتماعی سیاسی، نظارت و راهنمایی تعلیماتی، دیسپلین مستقل، حوزه مطالعاتی مستقل.

مطابق با مفاهیم و چارچوب‌های استنتاجی جدول ۷ ملاحظه می‌شود که در متون تألیفی نوعی غلبه مطلق «مدیریت‌گرایی و سازمان‌گرایی انتزاعی» بر رویکرد به دانش مدیریت آموزشی در ایران وجود دارد؛ اما در متون ترجمه‌ای، دانش مدیریت آموزشی، به جهان واقعی «تربیت مدرسه‌ای» نزدیک‌تر شده است.

بحث و نتیجه‌گیری

از بدو پدیدآیی «دانش مدیریت آموزشی»، بررسی روندهای جهانی نشان می‌دهد که این دانش، فرازونشیب مفهومی گسترده‌ای، از خلق سازه‌های درون‌زا تا عاریت گرفتن مفاهیم از حوزه‌های دیگر را تجربه کرده است (Berkovich, 2020)؛ همچنین طبق شواهد این روندهای مفهومی، با لحاظ بافتار جغرافیای علمی متفاوت بوده است (Bellibaş & Gümüş, 2019). اما مطالعه‌ای در خصوص روندهای تحولی در مفهوم این رشته در ایران مشاهده نشده است؛ به همین دلیل بنیان پژوهش حاضر، ارائه تصویری از «وضعیت روندهای

مفهومی دانش مدیریت آموزشی در ایران»، مبتنی بر کتاب‌شناسی موضوعی و انتقادی تولیدات مکتوب در این رشته علمی و نیز، تلاشی برای جست‌وجوی هویت علمی منحصر به فرد دانش مدیریت آموزشی، از لابه‌لای مفاهیم مستتر در میراث مکتوب این دانش در ایران بود. همسو با بخشی از یافته‌های این پژوهش مبنی بر غلبه مدیریت‌گرایی و سازمان‌گرایی افراطی، مانند علاقه‌بند (۱۳۹۵) نیز، به وضوح، مبانی نظری دانش مدیریت آموزشی را حاصل معرفت ناشی از پژوهش‌های علوم رفتاری و سازمانی می‌داند. در این غلبه، کانون توجه معطوف به کلیتی انتزاعی تحت عنوان «نظام، سازمان و یا سیستم آموزش و پرورش» است. به نظر می‌رسد این گرایش در بی‌خاصیت‌سازی دانش مدیریت آموزشی برای تأثیرگذاری در عمل تربیتی نقش اساسی داشته است. این نتیجه‌گیری با یافته‌هایی (Wang et al., 2017؛ Hammad & Hallinger, 2017؛ Hallinger & Kovačević, 2019) همخوانی دارد و طبق گزارش آن‌ها در بعضی از مناطق جهان و نیز در دوره‌های زمانی مشخص، وجوه «مدیریت‌گرایی و سازمان‌گرایی» در حیطه دانش مدیریت آموزش، غلبه داشته است. استنتاج‌های مربوط به متون ترجمه‌ای نشان می‌دهند که گرایش غالب دانش مدیریت آموزشی، با محوریت «مدرسه و امور مدرسه‌ای» تولید شده است؛ مفاهیمی مانند «مدل‌های رهبری در آموزش و پرورش» (Gumus et al., 2018)، «رهبری معلمان»، «رهبری یادگیری» (Oplatka & Arar, 2017) مؤید تفاوت جدی بین محتوای دانش مدیریت آموزشی تولیدشده از سوی پژوهشگران ایرانی و محققان شناخته‌شده جهانی است. رعدی افسوران و نصر (۱۳۹۵) این تفاوت را از منظر روش‌شناسی هم بررسی و تأکید کرده‌اند که پژوهش‌های اصیل در عرصه مدیریت آموزشی در سطح جهانی، غالباً حاصل تجربه زیسته خود پژوهشگران هستند، در حالی که پژوهش‌های گزارش‌شده محققان ایرانی، عمدتاً مستقل از جهان پدیدارشناسانه امور تربیتی تولید شده‌اند. احتمالاً قطع ارتباط نظام‌مند بین دانش تولیدی در حوزه مدیریت آموزشی و نهاد رسمی آموزش و پرورش که دغدغه معاصر بعضی از پژوهشگران ایرانی است (فتحی و اجارگاه، ۱۳۹۷)، نیز، از همین واقعیت نشئت می‌گیرد. در عین حال، طبق شواهد محتوای دانش تولیدی در متون ترجمه‌ای هم نتوانسته است در عمل و فرایندهای تربیتی نظام مدرسه‌ای ایران تأثیرگذار باشد، زیرا همان‌طور که اشاره شد، این محتوا برآیند پدیدارشناسانه زیست بوم نویسندگان اصلی آنان است. در همین زمینه، پژوهشگرانی (Oplatka & Arar, 2017؛ Hammad & Hallinger, 2017؛ Hallinger et

(al., 2015)، نیز به چالش‌های ناشی از تکیه بر الگوهای رهبری و مدیریت آموزشی با سرچشمه‌های غربی، در بین رهبران آموزشی کشورهای عربی و هنگ کنگ، اشاره کرده‌اند. به طور کلی، بررسی ادبیات پژوهشی موجود در دانش مدیریت آموزشی، تصویری است از حوزه‌ای وسیع و سرشار از مسئله؛ به همین دلیل، آلیکس و گرون (Allix & Gronn, 2005) از مدیریت آموزشی به عنوان رشته‌ی معماگونه و متناقض‌نمای نظری یاد می‌کنند؛ اما یافته‌های پژوهش حاضر نشان می‌دهد که تولیدات مکتوب در قلمرو این دانش در ایران، با نوعی فقر مفهومی مزمن، توأم با چالش مفاهیم عاریتی مواجه است. این اغتشاش مفهومی تا حد زیادی با میان‌رشته‌ای‌انگاری (علاقه‌بند، ۱۳۹۵؛ Bush, 2007)، و یا از تلقی، به عنوان یک حوزه مطالعاتی و کاربردی (رسته‌مقدم و همکاران، ۱۳۹۵) مغفول مانده است. اوپلاتکا (۱۳۹۷) نیز معتقد است صدسال پس از ظهور دانش مدیریت آموزشی، هنوز از لحاظ ماهیتی، دارای ابهام، پراکندگی، و جهت‌دهی نامشخص است. بر این اساس، پیشنهاد مشخص مطالعه حاضر برای توسعه اثربخش میراث مکتوب دانش مدیریت آموزشی، بازبینی، بازخوانی و بازسازی این دانش در یک دیسپلین مستقل است. در واقع، تنها در وضعیت دیسپلینی، امکان پدیدآیی دانایی‌های درون‌رشته‌ای، اعم از مفاهیم، مسائل، فرضیه‌ها، نظریه‌ها و حتی روش‌شناسی‌های درون‌زا، بیشتر محقق خواهد شد. همچنین مشابه پژوهش‌های کشورهای آسیای جنوب غربی و عربی (Oplatka & Arar, 2017; Hammad & Hallinger, 2017; Hallinger et al., 2015) پیشنهاد می‌شود که در ایران نیز سایر منابع و اسناد در قلمرو دانش مدیریت آموزشی، مانند مقاله‌ها، پایان‌نامه‌ها و رساله‌های تحصیلات تکمیلی، از مطالعات کتاب‌شناسانه برخوردار باشند تا اطلاعات دقیق‌تر و واقع‌بینانه‌تری از روندهای مفهومی این دانش حاصل آید.

منابع

- استایلز جانستون، گلا دیس و کارول کمپ ییگی (۱۳۹۶). تحقیق و تفکر در نظریه مدیریت آموزشی، ترجمه محمد میرکمالی، تهران: بسطرون.
- اهری، علاءالدین اعتماد (۱۳۸۵). *نواندیشی در مدیریت آموزشی (مقدمات و اصول)*، تهران: پژوهش‌دادار.
- اوپلاتکا، ایزر (۱۳۹۷). *تحلیل تاریخی مدیریت آموزشی به عنوان یک حوزه علمی*، ترجمه ناصر شیربگی، تهران: آثار معاصر.
- اورنستین، آلن و فردسی لائنبورگ (۱۳۸۵). *مبانی نظری و اصول مدیریت آموزشی: مفاهیم و عمل*، ترجمه محمدعلی فرنی، تبریز: انتشارات محمد علی فرنی.
- آهنچیان، محمدرضا (۱۳۹۸). *مقدمه‌ای بر مدیریت آموزشی*، تهران: نشر نی.

- باقری، مایک (۱۳۸۷). *چالش‌های مدیریت آموزشی*، ترجمه علی اکبر امین بیدختی، سمنان: دانشگاه سمنان.
- بهرنگی، محمدرضا (۱۳۷۱). *مدیریت آموزشی و آموزشگاهی: کاربرد نظریه‌های مدیریت در برنامه‌ریزی و نظارت*، تهران: کمال تربیت.
- بوش، تونی (۱۳۹۱). *تئوری‌های رهبری و مدیریت آموزشی*، ترجمه محمد حسینی، نرگس سکوتی و مریم سامری، ارومیه: دانشگاه ارومیه.
- پاکدامن، حمیده، اعلامی، فرنوش و محمد قهرمانی (۱۳۹۹). «بررسی تحولات رشته مدیریت آموزشی: یک مطالعه کیفی»، *مدیریت مدرسه*، ۸(۳)، -
- تورانی، حیدر (۱۳۹۰). *کاربست مدیریت فرایندمدار در مدرسه*، تهران: تزکیه.
- حسینقلی زاده، رضوان، آهنچیان، محمدرضا، نوفرستی، علی و معصومه کوهساری (۱۳۹۵). «سیری در تاریخ اندیشه‌های مدیریت آموزشی با نگاهی به تجربه‌های بین‌المللی»، *پژوهش‌نامه مبانی تعلیم و تربیت*، سال ششم، شماره ۲، ص ۱۵۲-۱۲۸.
- خلخال، علی، مهرگان، منصور و حسن دلیری (۱۳۸۹). «بررسی اثرات ساختار آموزش بر توزیع درآمد»، *فصلنامه مدل‌سازی اقتصادی*، دوره ۴، زمستان، سال چهارم، شماره ۲، ص ۷۱-۵۷.
- خلخال، علی (۱۳۹۴). *مدیریت آموزشی تعمیم یافته: بازسازی و بازخوانی رشته*، تنکابن: دانشگاه آزاد اسلامی واحد تنکابن.
- خلخال، علی (۱۳۹۹). *روایت مدرسه ایرانی در مدار هزاره*. تهران: پیشگامان پژوهش مدار.
- رسته‌مقدم، آرش، عباس‌پور، عباس و علی جلالی دیزجی (۱۳۹۵). «تأملی بر میراث جهانی رشته مدیریت آموزشی»، *مدیریت و برنامه‌ریزی در نظام‌های آموزشی*، دوره ۹، شماره ۱۶، ص ۸۴-۵۱.
- رعدی افسوران، نقی و احمدرضا نصر (۱۳۹۵). «مطالعه ترجیحات روش‌شناختی پژوهشگران حوزه مدیریت آموزشی در ایران و غرب و آینده روش‌شناسی پژوهش در آن»، *مجله علوم تربیتی*، دوره ۲۲، شماره ۲، ص ۷۸-۵۵.
- ساعی، علی، قاراخانی، معصومه و فرشاد مؤمنی (۱۳۹۰). «دولت و سیاست آموزش در ایران از سال ۱۳۶۰ تا ۱۳۸۸»، *فصلنامه علوم اجتماعی*، دوره ۱۹، شماره ۵۶، ص ۱۶۶-۱۱۷.
- سلیمی، قربانعلی، فروغی ابری، احمد، علی و اکرم گودرزی (۱۳۸۶). *مبانی نظری و اصول مدیریت آموزشی با نگرش نوین*، خوراسگان: دانشگاه آزاد اسلامی واحد خوراسگان.
- سید عباس زاده، میرمحمد (۱۳۸۰). *کلیات مدیریت آموزشی*، ارومیه: دانشگاه ارومیه.
- شمس، غلامرضا (۱۳۹۶). *مبانی و اصول مدیریت آموزشی*، تهران: سمت.
- شیرازی، علی (۱۳۷۳). *مدیریت آموزشی*، مشهد: جهاد دانشگاهی.
- شیرازی، علی (۱۳۹۲). *مدیریت آموزشی*، تحقیق، تئوری و عمل، تهران: مهربان نشر.
- صمدزاده، حبیب (۱۳۹۲). «بررسی وضعیت مدیریت آموزشی در ایران از دیدگاه اعضای هیئت علمی دانشگاه آزاد اسلامی، مطالعه ای کیفی»، *مجله مدیریت بر آموزش سازمان‌ها*، جلد ۲، شماره ۲، ص ۱۰۴-۷۱.
- طوسی، محمد علی (۱۳۴۲). *سازمان فرهنگ و رهبری آن*، تهران: تهران مصور.
- عبداللهی، بیژن، سعیدی، یاسین و مریم عینی (۱۳۹۴). «ارزشیابی کیفیت فرایندهای رشته مدیریت آموزشی»، *مدیریت بر آموزش سازمان‌ها*، دوره ۴، شماره ۲، ص ۱۴۷-۱۲۷.

- عبدی، لیلا، صیاد کوه، اکبر و آمنه سادات طاهریان (۱۳۹۲). «پیشنهاد چارچوبی نو برای کتاب‌شناسی توصیفی - تحلیلی با تأکید بر دیدگاه انتقادی»، *تحقیقات اطلاع‌رسانی و کتابخانه‌های عمومی*، دوره ۱۹، شماره ۷۲، ص ۵۱-۲۱.
- علاقه‌بند، علی (۱۳۵۷). *مقدمات مدیریت آموزشی*، تهران: رز.
- علاقه‌بند، علی (۱۳۷۰). *اصول مدیریت آموزشی*، تهران: دانشگاه پیام نور.
- علاقه‌بند، علی (۱۳۹۵). *مبانی نظری و اصول مدیریت آموزشی*، تهران: روان.
- فتحی واجارگاه، کوروش (۱۳۹۷). «به سوی موج سوم در مطالعات برنامه درسی ایران حرکت به فراسوی نوفهم‌گرایی، در جست‌وجوی تکثرگرایی در اقلیم‌های برنامه درسی»، *دوفصلنامه مطالعات برنامه درسی آموزش عالی*، دوره ۹، شماره ۱۸، ص ۶۹-۴۵.
- قربانی، محترم (۱۳۹۰). *کتاب‌شناسی توصیفی، انتقادی دهخدا*، پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی، پژوهشکده ادبیات.
- کرمی، مرتضی و زهرا حجازی (۱۳۹۳). «شناسایی، مقایسه و تحلیل گرایش‌های موضوعی کتاب‌های درسی دانشگاهی رشته تکنولوژی آموزشی در ایران و جهان»، *پژوهش و نگارش کتب دانشگاهی*، دوره ۱۸، شماره ۳۲، ص ۴۸-۱۹.
- کرمی، مرتضی، حجازی، زهرا و محمد صادق طباطبایی (۱۳۹۵). «شناسایی، مقایسه و تحلیل گرایش‌های موضوعی غالب و غایب در کتاب‌های درسی دانشگاهی رشته مطالعات برنامه درسی در ایران و جهان»، *پژوهش و نگارش کتب دانشگاهی*، دوره ۲۰، شماره ۳۸، ص ۶۳-۴۸.
- کلمن، ماریانه و درک گلور (۱۳۹۲). *رهبری و مدیریت آموزشی*، ترجمه حسن فلاوندی و نرگس سکوتی، ارومیه: دانشگاه ارومیه.
- گلاس، تامس ای و رابرت میسن (۱۳۹۷). *تاریخ مدیریت آموزشی از منظر کتب درسی*، ترجمه ناصر شیربگی تهران: آثار معاصر.
- لی‌فام، جیمز و جیمز هووئه (۱۳۶۳). *مدیریت مدارس: مبانی، تئوری‌ها*، ترجمه محمدعلی نائلی، اهواز: دانشگاه شهید چمران.
- محسنی، هدی سادات (۱۳۹۸). «بازاندیشی مطالعات مدیریت آموزشی در دو دهه اخیر: درس‌هایی برای آینده»، *مدیریت مدرسه*، دوره ۷، شماره ۴، ص ۱۷۷-۱۳۵.
- مختارپور، رضا و غلامرضا حیدری (۱۳۹۶). «روش‌شناسی پژوهش در علم اطلاعات و دانش‌شناسی: رویکرد کتاب‌شناختی»، *فصلنامه مطالعات ملی کتابداری و سازماندهی اطلاعات*، دوره ۲۸، شماره ۲، ص ۸۴-۶۱.
- مرادمند، مهدی (۱۳۷۵). *مدیریت آموزشی*، تبریز: دانشگاه تربیت معلم تبریز.
- موسوی، سید حمید، بیگی، طاهره و حسن عاشقی (۱۳۸۸). *مدیریت آموزشی*، تهران: فرهیختگان، دانشگاه تهران.
- میدلوود، دیوید و تونی یوش (۱۳۹۳). *رهبری و مدیریت آموزشی*، ترجمه محمدرضا آهنجیان و منصوره عتیقی، تهران: رشد.
- میرکمالی، محمد (۱۳۷۳). *رهبری و مدیریت آموزشی*، تهران: یس‌طرون.
- نائلی، محمد (۱۳۵۶). *آشنایی با کاربرد روش سیستم‌ها در مدیریت آموزشی*، اهواز: دانشگاه جندی شاپور.

نظری، مرتضی، باقری، خسرو، دولت‌آبادی، شیوا، رنانی، محسن، عشایری، حسن، فاضلی، نعمت‌الله، فراستخواه، مقصود، قانع‌راد، محمدامین و جعفر محمدی (۱۳۹۷). *مرگ مدرسه؟: گفتارهای انتقادی در آموزش و پرورش ایران*، تهران: مشق شب.

نیکنامی، مصطفی (۱۳۹۲). *نظارت و راهنمایی آموزشی*، تهران: سمت.

هنسن، مارک (۱۳۶۴). *مدیریت آموزشی و رفتار سازمانی*، ترجمه علی نائی، اهواز: دانشگاه شهید چمران.

هوی، وین ک و سیسل میسکل (۱۳۷۰). *مدیریت آموزشی، تئوری، تحقیق و عمل*، ترجمه میرمحمد سیدعباس‌زاده، ارومیه: دانشگاه ارومیه.

وایلز، کیمبل (۱۳۶۶). *مدیریت و رهبری آموزشی*، ترجمه محمدعلی طوسی، تهران: دانشگاه سپاهیان انقلاب.

ویل، مارشا، کالهن، امیلی و بروس جویس (۱۳۸۶). *الگوهای تدریس + خانواده‌الگوهای اجتماعی*، اطلاعات‌پردازی، انفرادی، رفتارهای همراه با مباحثی درباره تفاوت‌های فردی، تنوع و برنامه‌درسی، ترجمه محمدرضا بهرنگی، تهران: کمال تربیت.

- Allix, N. & P. Gronn (2005). "Leadership as a manifestation of knowledge", *Educational Management Administration & Leadership*, 33(2): 181-196.
- Bellibaş, M.Ş. & S. Gümüş (2019), "A systematic review of educational leadership and management research", in Turkey: Content analysis of topics, conceptual models, and methods", *Journal of Educational Administration*, Vol. 57, No. 6: 731-747
- Berkovich, I. (2020), "Something borrowed, something blue: Reflections on theory borrowing in educational administration research", *Journal of Educational Administration*, Vol. 58 No. 6: 749-760.
- Bridges, E. M. (1982). "Research on the school administrator: The state of the art", 1967-1980, *Educational Administration Quarterly*, 18(3): 12-33.
- Bush, T. (2007). "Educational leadership and management: Theory, Policy and Practice", *South African Journal of Education*, 27(3): 391-406.
- Capper, C. A. (Ed.). (1993). *Educational Administration in a Pluralistic Society*, SUNY Press.
- Clarke, S. & T. O'Donoghue (2017). "Educational leadership and context: A rendering of an inseparable relationship", *British Journal of Educational Studies*, 65(2): 167-182.
- English, F. W. (ed.). (2006). *Encyclopedia of Educational Leadership and Administration*, Sage Publications.
- Erickson, D. A. (1979). "Research on educational administration: The state-of-the-art", *Educational Researcher*, 8(3): 9-14.
- Griffiths, D. (1997). "The case for theoretical pluralism", *Educational Management & Administration*, 25(4): 371-380.
- Gumus, S., Bellibas, M. S., Esen, M. & E. Gumus (2018). "A systematic review of studies on leadership models in educational research from 1980 to 2014", *Educational Management Administration & Leadership*, 46(1): 25-48.
- Gunter, H. & P. Ribbins (2003). "The field of educational leadership: Studying maps and mapping studies", *British Journal of Educational Studies*, 51(3): 254-281.

- Hallinger, P. (2011). "A review of three decades of doctoral studies using the principal instructional management rating scale: A lens on methodological progress in educational leadership", *Educational Administration Quarterly*, 47(2): 271-306.
- Hallinger, P. (2014). "Reviewing reviews of research in educational leadership: An empirical assessment", *Educational Administration Quarterly*, 50(4): 539-576.
- Hallinger, P. & A. Walker (2015). "A synthesis of reviews of research on principal leadership in East Asia", *Journal of Educational Administration*, 53(4): 554-570.
- Hallinger, P. & J. Chen (2015). "Review of research on educational leadership and management in Asia: A comparative analysis of research topics and methods, 1995-2012", *Educational Management Administration & Leadership*, 43(1): 5-27.
- Hallinger, P., Walker, A., Szeto, E. & T. T. H. Lee (2015). "A systematic review of research on educational leadership in Hong Kong, 1995-2014", *Journal of Educational Administration*, 53(4): 534-553.
- Hallinger, P. & J. Kovačević (2019). "A bibliometric review of research on educational administration: Science mapping the literature, 1960 to 2018", *Review of Educational Research*, 89(3): 335-369.
- Hallinger, P. & D. Kulophas (2019). "The evolving knowledge base on leadership and teacher professional learning: A bibliometric analysis of the literature, 1960-2018", *Professional Development in Education*, pp. 1-20.
- Hammad, W. & P. Hallinger (2017). "A systematic review of conceptual models and methods used in research on educational leadership and management in Arab societies", *School Leadership & Management*, 37(5): 434-456.
- Kantzara, V. (2009). *Social Functions of Education*, Blackwell Encyclopedia of Sociology Online, Blackwell Publishing.
- Oplatka, I. (2009). "The field of educational administration: A historical overview of scholarly attempts to recognize epistemological identities, meanings and boundaries from the 1960s onwards", *Journal of Educational Administration* 47(1): 8-35.
- Oplatka, I. & K. Arar (2017). "The research on educational leadership and management in the Arab world since the 1990s: A systematic review", *Review of Education*, 5(3): 267-307.
- Sinha, C. (2013). "Conceptualizing educational leadership: does exploring macro-level facets matters?", *Asia Pacific Education Review*, 14(2): 141-150.
- Taylor, J. & A. Miroiu (2002). *Policy-Making, Strategic Planning, and Management of Higher Education, Papers on Higher Education*, Carfax Publishing, Taylor & Francis Ltd., Customer Services Department, 325 Chesnut Street, 8th Floor, Philadelphia, PA 19106.
- Walker, A., Hu, R. & H. Qian (2012). "Principal leadership in China: An initial review", *School Effectiveness and School Improvement*, 23(4): 369-399.
- Wang, Y., Bowers, A. J. & D. J. Fikis (2017). "Automated text data mining analysis of five decades of educational leadership research literature: Probabilistic topic modeling of EAQ articles from 1965 to 2014", *Educational Administration Quarterly*, 53(2): 289-323.